

**Gids voor de archieven van de
steenbakkerijen van de Rupelstreek,
1800-1990**

Marek Fenners

2020

Inhoudstafel

1. Inleiding	1
A. Vormgeving	3
B. Verdere hulpmiddelen	4
2. Repertorium	6
A. Archieven	6
1. Steenbakkerij Gebroeders Cuykens PVBA	6
2. Steenbakkerijen Damman nv	7
3. Steenbakkerij Frateur	9
4. Steenbakkerij Landuyt nv.....	10
5. Steenbakkerij Van der Kocken.....	10
6. PVBA Steenfabrieken Van Der Plancken	11
7. Steenbakkerij Verbruggen-Verrept	11
8. Steenbakkerij Verstrepen	12
B. Verzamelingen van archieven	14
1. Ecomuseum en Archief van de Boomse Baksteen vzw	14
2. Geschiedkundige studiegroep Ten Boome.....	14
3. Bibliografie	15
4. Verklarende woordenlijst	19
A. Archieven	19
B. Bedrijfsarchieven.....	21
5. Adressenlijst	24
6. Literatuurlijst	26

1. Inleiding¹

‘The Biggest in the World. Non, ce n’est pas aux Etats-Unis d’Amérique, mais dans notre propre pays, dans la région du Rupel, que nous pouvons rencontrer la plus grande concentration de briqueteries du monde. Des usines modernes avec une production annuelle de 1 milliard 763 millions 939 mille kg de briques. Le chaînes de fabrication des briques sont entièrement mécanisées et le processus de controle est automatique.’

- Brochure van de Unie der Boomse Steenfabrieken sv uit eind de jaren 1960.

Eeuwenlang was de Rupelstreek veruit het belangrijkste centrum van de baksteennijverheid in België, en voor enkele decennia ook van de wereld. De Rupelstreek is gelegen op de noordelijke oever van de rivier de Rupel, een zijrivier van de Schelde die ontstaat door de samenvloeiing van de rivieren de Nete en de Dijle. De streek omvat de gemeenten Rumst, Boom, Niel, Schelle en Hemiksem. De Rupelse baksteennijverheid nam enorm in belang toe vanaf de negentiende eeuw, wanneer de Belgische baksteennijverheid zich steeds meer begon te concentreren in enkele gebieden. Tot het begin van de twintigste eeuw werden immers nog veel stenen gebakken in veldovens door rondreizende steenbakkersploegen waar en wanneer het nodig was. Opvallend aan de baksteennijverheid was zijn sterk seizoensgebonden, handmatig en arbeidsintensief karakter. In de winter werd klei gedolven (of ‘gestoken’) en vanaf het voorjaar begon men met de bewerking van de klei, waarbij de klei werd gevormd, uitgedroogd en uiteindelijk gebakken in een oven. (De Greef, 1999) In de Rupelstreek onderging de productiewijze pas een proces van mechanisering vanaf het begin van de twintigste eeuw – met een enorme productietoename, en concentratie en schaalvergroting van de steenbakkerijbedrijven tot gevolg. In de periode juist na de Tweede Wereldoorlog tot het einde van de jaren 1960 werden de hoogste productiecijfers genoteerd. Deze jaren betekenden evenwel het einde van de traditionele steenbakkerijen; volautomatische steenfabrieken namen hun plaats in. In de periode 1975-1985 zorgde de opkomst van nieuwe bouwmaterialen, de

¹ Deze gids werd samengesteld in het kader van mijn masterproef voor de Master of Arts in Archivistiek: Erfgoedbeheer en Hedendaags Documentbeheer van de Vrije Universiteit Brussel, KU Leuven, Universiteit Gent en Universiteit Antwerpen (Fenners, 2020). Ik werd bovendien begeleid door Sophie Bossaert (Archiefbank Vlaanderen) en Joeri Januarius (ETWIE).

concurrentie met andere regio's, de recessie in de bouwnijverheid en de crisis van de jaren 1970 ervoor dat heel wat Rupelse steenfabrieken stopten. Vandaag de dag blijft er nog maar één steenbakkerij over in de Rupelstreek, waar ooit 150 tot 180 gelegen² in de negentiende eeuw actief waren. (De Niel, 2016)

De Rupelse steenbakkerijen hadden een diepgaande impact op landschap en mens; de nijverheid domineerde werkelijk het economische, sociale en ecologische leven van de streek. De economische welvaart was grotendeels gebonden aan ontwikkelingen in de baksteen- en dakpannenijverheid. In het leven van de arbeidende mannen, vrouwen en kinderen stond het steen maken centraal; ze leefden en werkten immers op of dichtbij de gelegen. Deze verwevenheid tussen werk, wonen en leven is bijvoorbeeld duidelijk zichtbaar in het beschermde steenbakkersgehucht Noeveren in Boom. De ecologie van de Rupelstreek werd gevormd en gekneed door het steenbakkerijverleden. De eeuwenoude ontginning van klei deed bijvoorbeeld unieke landschappen met specifieke fauna en flora ontstaan.

Rond het steenbakkerijverleden ontwikkelde zich dan ook een dynamische erfgoedwereld. Het erfgoedveld omvat drie steenbakkerijmusea, een groot aantal heemkringen en verschillende andere erfgoedorganisaties en wordt bovendien gekenmerkt door een sterke belangstelling vanuit de lokale overheden, de provincie Antwerpen en de Vlaamse Overheid. Hoewel er sinds meerdere decennia een grote interesse uitgaat naar diverse soorten onroerend en roerend erfgoed, blijft de aandacht voor één bepaald type erfgoed beperkter, dat is archivalisch erfgoed, meer bepaald de bedrijfsarchieven van de Rupelse steenbakkerijen.

Dit merken we ook aan de historiografie rond het steenbakkerijverleden. Eén van de belangrijkste historici van de Rupelse steenbakkerijnijverheid, Paul de Niel, maakte in 2012 de volgende balans op: “Het historisch onderzoek omtrent de baksteennijverheid in de Rupelstreek wordt zwaar gehinderd door een gebrek aan archiefmateriaal. Hierbij denken we vooral aan bedrijfsarchieven. Op enkele uitzonderingen na zijn de studies over de dagelijkse handel en wandel op de steenbakkerijen gebaseerd op mondelinge overlevering” (De Niel, 2012, p. 13) Acht jaar later is er niet veel veranderd.³

Deze gids wil dit hiaat helpen dichten voornamelijk door onderzoekers te wijzen op de locaties waar archieven van Rupelse steenbakkerijen bewaard worden en sleutelinformatie over de archieven en de steenbakkerijen waarvan ze afkomstig zijn te verschaffen. Chronologisch beperkt deze gids zich tot archieven uit de periode vanaf de industriële revolutie, meer bepaald

² ‘Geleeg’ is jargon uit de steenbakkerijnijverheid en betekent een werkplaats voor het steenmaken.

³ Een belangrijke uitzondering vormt het archief Verstrepen, dat geraadpleegd werd voor verschillende publicaties.

van 1800 tot 1990. Hiernaast biedt deze gids ook andere hulpmiddelen: een beknopte bibliografie, een verklarende woordenlijst van termen die vaak voorkomen bij historisch (bedrijfs)archiefonderzoek en meerdere verwijzingen naar andere hulpmiddelen.

Verder in deze inleiding worden nog de vormgeving van de gids en verdere hulpmiddelen voor onderzoek besproken.

A. Vormgeving

Een uitgebreide uiteenzetting over de methoden die werden gevolgd bij het samenstellen van deze gids kan men terugvinden in Fenners (2020); hier volgt een beknopte samenvatting. Voor het opsporen van Rupelse steenbakkerijarchieven werden drie strategieën gevolgd: het raadplegen van andere gidsen en databanken, het contacteren van erfgoedorganisaties die mogelijk steenbakkerijarchieven bewaren en het contacteren van personen met een uitgebreide kennis over de Rupelse steenbakkerijgeschiedenis en -erfgoed. Anders dan bij de meeste bedrijfsarchiefgidsen was het niet nodig om bedrijven te contacteren. De enige nog actieve steenbakkerij in de Rupelstreek is de vestiging van Wienerberger nv in Rumst, die opgericht werd in 1994 en dus buiten het bereik van deze gids valt. Voor de historische informatie over de steenbakkerijen werd daarenboven bijkomend historisch onderzoek gevoerd aan de hand van primaire en secundaire bronnen.

Het repertorium bestaat uit twee hoofdstukken. Het eerste omvat archiefbestanden van steenbakkerijen. Dezen worden gepresenteerd naargelang de steenbakkerij waarvan de stukken afkomstig zijn, en dan naargelang de bewaarplaats die de stukken bewaart. De steenbakkerijen worden bovendien alfabetisch gerangschikt op familienaam. Het tweede hoofdstuk omvat verzamelingen van archieven van diverse steenbakkerijen van het Ecomuseum en Archief van de Boomse Baksteen en de Geschiedkundige Studiegroep Ten Boome. Met betrekking tot beide verzamelingen zijn de stukken niet geordend per steenbakkerij, waardoor het niet mogelijk was de stukken op te nemen in het eerste hoofdstuk.

In het eerste hoofdstuk van het repertorium wordt elk afzonderlijk bewaard archiefbestand vergezeld van een informatiefiche met sleutelgegevens over de archiefstukken en de steenbakkerijen. Deze fiche bestaat uit drie onderdelen: de hoofding, het archief en literatuur en publicaties. De hoofding bevat de naam (of namen) van de steenbakkerij, de belangrijkste of recentste gemeente waar de steenbakkerij gevestigd was, de datum van vestiging of oprichting en de datum van opheffing. In het tweede onderdeel wordt er voor elk

afzonderlijk bewaard archiefbestand een opsomming gegeven van de volgende informatie: bewaarplaats, aard, datering, omvang in aantal meter, toegankelijkheid en inhoud. Het element 'toegankelijkheid' bestaat uit een opsomming van de beschikbare toegangen. Mogelijke archieftoegangen zijn inventarissen en plaatsingslijsten. Een zeer belangrijk element is 'inhoud', waarin de belangrijkste – in termen van onderzoekswaarde – series en stukken worden opgesomd. De regel werd aangehouden om steeds de redactionele vorm en de uiterste data proberen te vermelden. Het laatste onderdeel houdt een opsomming in van de publicaties over of gebaseerd op gebruik, bestudering of analyse van het archief of de steenbakkerij en van de meest belangrijke publicaties die gepubliceerd werden door de steenbakkerij (bijvoorbeeld tijdschriften, gelegenheidsuitgaven, personeelsbladen, enzovoort). Aangezien er een gering aantal publicaties bestaan over de steenbakkerijen, werd dit onderdeel vaak weggelaten.

In het tweede hoofdstuk wordt elke verzameling vergezeld van een informatiefiche met sleutel informatie. Volgende elementen worden opgenomen: datering, omvang, toegang, inhoud en een lijst van de steenbakkerijen die onderscheiden konden worden. De contactgegevens van de organisaties die deze verzamelingen en archieven bewaren, kan men terugvinden in de adressenlijst in hoofdstuk vijf.

B. Verdere hulpmiddelen

Een onderzoek aan de hand van steenbakkerijarchieven kan verder geholpen worden door de raadpleging van verschillende hulpmiddelen. Verklarende woordenlijsten voor de specifieke vakjargon van de steenbakkerijnijverheid kan men terugvinden in Coopman (1894), Yseboodt (1959) en David & De Niel (2009). De handleiding van Vancoppenolle (2002) vormt een onmisbaar hulp- en werkinstrument bij het gebruik van bedrijfsarchieven of het schrijven van een bedrijfsgeschiedenis. Het werk is bijzonder rijk. De wetenschappelijke positie van de discipline van de bedrijfsgeschiedenis wordt uitvoerig besproken. Er worden bronnenrepertoria gegeven van schriftelijke bronnen binnen en buiten het bedrijfsarchief, maar ook van mondelinge bronnen. Er wordt ingegaan op de handelswetgeving en de belangrijkste technieken en begrippen uit de boekhoudkunde. De relevante economische en sociale context van de negentiende en twintigste eeuw wordt besproken. Tot slot bevat de handleiding ook een uitstekende bibliografie en enkele richtlijnen voor bepaalde soorten onderzoek, meer bepaald een bedrijfsbiografie en een onderzoek naar de thema's macht en levensstandaard. Daarnaast kunnen ook de werken van Bracke (2000), Carrein & Vancoppenolle (2003) en Vancoppenolle

et al. (2009) aangeraden worden. Bronnen buiten het bedrijfsarchief die relevant zijn voor de geschiedenis van de Rupelse steenbakkerijen kan men opsporen aan de hand van: Bracke (2000), Van den Eeckhout (2002), Art & Vanhaute (2003), Bracke & Greefs (2002) en Van den Eeckhout & Vanthemsche (2009).

2. Repertorium

A. Archieven

1. STEENBAKKERIJ GEBROEDERS CUYKENS PVBA

Rumst

1864 [terminus post quem]-1983.

ARCHIEF

BEWAARPLAATS 1: OUDHEIDKUNDIGE KRING MUSEUM RUPELKLEI

Datering: 1941-1983.
Omvang: ca. 0,9 m.
Toegang: Plaatsingslijst.
Inhoud :

Boekhouding: inventarisboeken (1945-1977), registers van rekeningen van diverse kosten (1945-1962), grootboeken (1977-1980), dagboeken (1966-1977), inkoopboeken (1946-1982), verkoopboeken (1946-1977), inkoop- en verkoopboeken (1952-1958, 1971-1973, 1976-1982), bankboeken (1965, 1971-1981), kasboeken (1945-1951, 1965-1981).

Personeelsbeheer: loonboeken (1947-1949), loonstaten (1947-1948, 1953-1954), registers van de arbeidsuren van werknemers (1950-1955, 1965-1968, 1979-1983), register van het in- en uittreden van werknemers (1941-1946).

Productie: technische tekeningen van machines (zonder datum).

BEWAARPLAATS 2: GESCHIEDKUNDIGE STUDIEGROEP TEN BOOME

Zie B.2.a.

2. STEENBAKKERIJEN DAMMAN NV

Steenbakkerijen MM. Verbeeck en Damman, Steenbakkerijen Damman en Zonen (tot ca. 1949)

Niel

Achttiende eeuw [terminus post quem]-2011.

ARCHIEF

BEWAARPLAATS 1: ECOMUSEUM EN ARCHIEF VAN DE BOOMSE BAKSTEEN

Datering: 1908-1946
Omvang: onbekend
Toegang: onuitgegeven inventaris
Inhoud:

Algemeen beheer: kopieën van uitgaande brieven (1914-1924).

Boekhouding: grootboek (1919-1920), register facturen (1920-1923) en “livre d'échéances” (ca. 1911-1925), registers van aankopen (1921-1922).

Productie: blauwdrukken en bestekken (ca. 1921-1931).

Commercieel beheer: chronologische registers van ladingen (1912-1913, 1920-1923), prijslijsten (1911-1919), lastenboeken (1915-1920).

Personeelsbeheer: chronologische registers van bezoldiging werknemers (1912-1925), registers van huishuren (1908-1923), stukken betreffende lonen (1940-1945), staten van arbeidsuren (1932-1938), loonfiches (ca. 1924), overeenkomst tussen verschillende Nielse steenbakkerijen voor onderlinge bijstand tijdens stakingen (1929), lijst van werknemers (1945), salarislijst (1914-1915), huishuurbriefje (1912).

BEWAARPLAATS 2: OUDHEIDKUNDIGE KRING MUSEUM RUPELKLEI

Datering: 1950-2000 (vnl. 1950-1988)
Omvang: ca. 36,8 m.
Toegang: Onuitgegeven, gedeeltelijke inventaris in Fenners, M., ‘Bouwstenen voor de geschiedenis van de steenbakkerijen van de Rupelstreek. De ontsluiting van twee bedrijfsarchieven en een archiefgids’, onuitgegeven masterproef Vrije Universiteit Brussel, KU Leuven, Universiteit Gent en Universiteit Antwerpen, Brussel, 2020.

Inhoud:

Algemeen beheer: registers van de notulen van de algemene vergadering en van de raad van bestuur (1950-1960), briefwisseling (1970-1982)

Financiën: stukken betreffende diverse belastingen (1950-1980)

Boekhouding: register van balansen (1950-1957), inventarisboek (1950-1958), winst- en verliesrekeningen (1961-1970), diverse statistische overzichten (1961-1984), grootboeken (1961-1970), dagboeken (1961-1967), kasboeken (1961-1985), leveranciers- en klantenrekeningen (1961-1973), klantenregisters (1961-1970), saldilijsten (1961-1974), diverse staten met overzichten van betalingen aan leveranciers en van klanten (1961-1979), inkomende en kopieën van uitgaande facturen (1968-1987), diverse bewijsstukken (1964-1985), inkomende brieven met verzoek tot betaling (1960-1970).

Personeelsbeheer: loonfiches (1950-1988), diverse stukken betreffende sociale verkiezingen en sociale premies (1963-1974), loonstaten (1978-1982).

Commercieel beheer: prijslijsten (1963-1977), vrachtbrieven (1970-1982), registers van leveringen naar klanten (1971-1980) en diverse staten van ladingen van leveringen naar klanten (1966-1987).

BEWAARPLAATS 3: RIJKSARCHIEF TE ANTWERPEN-BEVEREN

Datering: 1926-1942
Omvang: 1,3 m.
Toegang: plaatsingslijst van de verzameling bedrijfsdocumenten Rijksarchief Antwerpen (1828-1980) (nrs. 314-373)

Inhoud:

Personeelsbeheer: loonboeken van meester-gast P. De Belder (1926-1942), loonboeken van meester-gast J. De Proft (1926-1941), loonboeken van meester-gast Leon Guinee (1938-1943), loonboeken van meester-gast W. Van den Neucker 1926-1943, loonboeken van meester-gast P. Van Linden (1926-1935)

3. STEENBAKKERIJ FRATEUR

Boom

ARCHIEF

BEWAARPLAATS 1: OUDHEIDKUNDIGE KRING MUSEUM RUPELKLEI

Datering: ca. 1900-1973 (vnl. jaren 1950-1970)

Omvang: 0,18 m

Toegang: Geen

Inhoud:

Financieel beheer: diverse verzekeringspolissen (ca. 1900-1973)

Personeelsbeheer: loonopdrachten (1972), loonfiches (ca. 1956-1961)

Commercieel beheer: verkoopbrochures van leveranciers (ca. 1967), promotie stickers (zonder datum)

BEWAARPLAATS 2: ECOMUSEUM EN ARCHIEF VAN DE BOOMSE BAKSTEEN VZW

Zie A.1.a.

LITERATUUR EN PUBLICATIES

Baetens, R., 'Het eventueel klasseren van een steenbakkerij te Boom', *CIA. Mededelingen*, 3, 1975, p. 2-6.

Baetens, R., 'Omvang en produktie van de baksteennijverheid in de Rupelstreek', *Bijdragen tot de geschiedenis* 62, 1-2, 1979, p. 103-183.

Apers, L. & De Corte, B., *Het rivierlandschap van de Rupel. De site Frateur, een geo-industrieel-archeologische getuige*, Boom: Ecomuseum en Archief van de Boomse Baksteen, 1985.

Baetens, R. & Lejon, H., 'De steenbakkerij Frateur in Boom' in: Baetens, R. (ed.), *Industriële archeologie in Vlaanderen*, Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 1988, p. 168-177.

4. STEENBAKKERIJ LANDUYT NV

1881-1978.

Terhagen

ARCHIEF

Bewaarplaats: Rijksarchief te Antwerpen-Beveren

Datering: 1905-1979

Omvang: 99,1 m.

Toegang: plaatsingslijst

Inhoud⁴

5. STEENBAKKERIJ VAN DER KOCKEN

Rumst

ARCHIEF

Bewaarplaats: Oudheidkundige Kring Museum Rupelklei

Datering: 1904-1923.

Omvang: ca. 0,04 m.

Toegang: plaatsingslijst

Inhoud:

Boekhouding: verkoopboek (1904-1915; 1 deel).

Personneelsbeheer: register van gegevens betreffende bezoldiging van werknemers (1917-1923; 1 deel).

⁴ Kon niet ingevuld worden wegens tijdsgebrek.

6. PVBA STEENFABRIEKEN VAN DER PLANCKEN

Terhagen
Onbekend-1983

ARCHIEF

BEWAARPLAATS 1: STUDIECENTRUM VOOR ONDERNEMING EN BEURS

Datering: 1906-1974 (vnl. eerste helft 20ste eeuw)
Omvang: ca. 3,5 m.
Toegang: geen
Inhoud:

Briefwisseling (1923-1953)
Boekhoudkundige stukken (1906-1974)
Stukken betreffende personeel (1924-1960)
Technische documenten en plannen (1930-1950)

BEWAARPLAATS 2: ECOMUSEUM EN ARCHIEF VAN DE BOOMSE BAKSTEEN VZW

Zie B.1.f.

7. STEENBAKKERIJ VERBRUGGEN-VERREPT

ARCHIEF

Bewaarplaats: Oudheidkundige Kring Museum Rupelklei.
Datering: 1897-1938.
Omvang: ca. 0,08 m.
Toegang: Plaatsingslijst.
Inhoud: Grootboek (1869-1938; 1 deel).
Register van leveringen en diensten (1897-1915; 1 deel).

8. STEENBAKKERIJ VERSTREPEN

Steenbakkerij M.C. Verstrepn-Maes et Fils.
Boom, Niel en Rumst

ARCHIEF

BEWAARPLAATS 1: OUDHEIDKUNDIGE KRING MUSEUM RUPELKLEI

Datering:

Omvang: 18 m.

Toegang Gedeeltelijke, onuitgegeven inventaris in Fenners, M., 'Bouwstenen voor de geschiedenis van de steenbakkerijen van de Rupelstreek. De ontsluiting van twee bedrijfsarchieven en een archiefgids', onuitgegeven masterproef Vrije Universiteit Brussel, KU Leuven, Universiteit Gent en Universiteit Antwerpen, Brussel, 2020.

Inhoud:

Algemeen beheer: notaboekjes (ca. 1868-1874), kopieboeken (1873-1928), stukken betreffende onroerend goed en installaties (1868-1922), stukken betreffende machines (ca. 1865-1927), stukken betreffende verzekeringen (ca. 1852-1920).

Personeelsbeheer: stukken betreffende loonadministratie (1861-1925).

Financiën: effectenboeken (1859-1905), stukken betreffende belastingen (1843-1925).

Boekhouding: grootboeken (1853-1924), dagboeken (1842-1925), schuldenboek (1849-1860).

Productie: stukken betreffende productie (1856-1921).

Commercieel beheer: prijslijsten (1873-1886), stukken betreffende solvabiliteitsonderzoeken (1889-1903), stukken betreffende de verkoop van stenen (1924-1934).

BEWAARPLAATS 2: GESCHIEDKUNDIGE STUDIEKRING TEN BOOME

Zie B.2.e.

LITERATUUR EN PUBLICATIES

De Niel, P., 'Verhuringen van het werkvolk. Arbeidsvoorwaarden op Verstrepens steen- en pannenbakkerijen in de tweede helft van de negentiende eeuw', in: Oost, T. & Van Royen,

H.J.L. (eds.), *Vrouwen en kinderen eerst! Sociale aspecten van de baksteennijverheid in Vlaanderen*, Provincieraad Antwerpen: Antwerpen, 2012, p. 13-35.

Rombaut, H., & De Niel, P. 'De steenbakkerijen Verstrepn omstreeks 1875. Arbeidsvoorwaarden en bedrijfsorganisatie in een traditionele onderneming aan de vooravond van de ontwikkeling van de Rupelstreek tot een verstedelijkt nijverheidsgebied', *Het Wiel. Tijdschrift voor de geschiedenis van de Rupelstreek en Klein-Brabant*, 3, 1-2, 1994, p. 5-29 en 37-62; 5, 1, 1995, p. 5-30; 6, 1, 1996, p. 5-29.

Rombaut, H., & De Niel, P., 'De kleinijverheid in de Rupelstreek (13de-20ste eeuw): Een kort overzicht van het steenmaken, dakpannen en plaveien', *Ons Heem*, 53,3, p. 135-165.

Van den Nieuwenhof, P., 'Expeditie Mongolië: Missionaris Louis Verstrepn. Een episode uit het familie- en bedrijfsarchief Verstrepn', *Jaarboek Geschiedkundige Studiegroep 'Ten Boome'*, 2011, p. 88-97.

Van den Nieuwenhof, P., 'Over collectie-inventarisatie en beheer Rupelstreek industrieel erfgoed. Van Colibri tot een episode uit het bedrijfsarchief Verstrepn door Booms missionaris Louis Verstrepn', *Bladen voor documentatie*, 70, 2, 2016, p. 186-188.

B. Verzamelingen van archieven

1. ECOMUSEUM EN ARCHIEF VAN DE BOOMSE BAKSTEEN VZW

Datering: onbekend
Omvang: ca. 35-40 m.
Toegang: geen
Inhoud: onbekend
Steenbakkerijen:

- a. Frateur (zie ook A.3.)
- b. Heylen
- b. Janssens
- c. Gebroeders Lauwers (zie ook B.2.b.)
- d. Novobric
- e. Samenwerking nv (Syndicaat Machiensteen)
- f. Van der Plancken (zie ook A.6.)
- e. Mogelijk andere steenbakkerijen

Opmerking: Zie ook B.2.

2. GESCHIEDKUNDIGE STUDIEGROEP TEN BOOME

Datering: onbekend
Omvang: ca. 3-4 meter
Toegang: onuitgegeven, gedeelte inventaris.
Inhoud: onbekend
Steenbakkerijen:

- a. Gebroeders Cuykens (zie ook A.1.)
- b. Gebroeders Lauwers (zie ook B.1.c.)
- c. De Roeck
- d. Gebroeders Swenden
- e. Verstrepen (zie ook A.8.)
- f. Mogelijk andere steenbakkerijen

3. Bibliografie

Dit is een bibliografie over de geschiedenis van de Rupelse steenbakkerijnijverheid tijdens de negentiende en twintigste eeuw. Met betrekking tot de werken vroeger dan 1999 is ze voor een groot gebaseerd op de bibliografie van de Belgische steenbakkerijnijverheid van Rombaut & De Niel (1999). Voor actuele literatuur is het interessant om de kennisbank van ETWIE (het Expertisecentrum voor Technisch, Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed) regelmatig te raadplegen.

Waar zullen we dan onze afdragers halen? Kinderarbeid op de steenbakkerijen in de Rupelstreek. Boom: Ecomuseum & Archief van de Boomse Baksteen vzw, 2000.

Baetens, R., 'De kleinijverheid en aanverwante bedrijven', in: R. Baetens, *Industriële revoluties in de provincie Antwerpen*, Antwerpen-Weesp, 1984, p. 193-206.

Baetens, R., 'Omvang en productie van de baksteennijverheid in de Rupelstreek (16de – 20ste eeuw)', *Bijdragen tot de geschiedenis*, 62, 1979, p. 103-183.

Blommaert, K., *Het Nationaal Verbond der Christelijke Steen-, Cement-, Ceramiek- en glasbewaterkers van België. Ontstaan en ontwikkeling van het christelijk syndicalisme onder de steenbewaterkers. 1894-1922*, onuitgegeven masterproef, KU Leuven, 1990.

Blommaert, K. *Nog steeds strijdvaardig. 100 jaar ACV Rupelstreek.* ACV Rupelstreek, 1994

Camerman, C. en Beyaert, C., *De Boomse Baksteen*, Brussel, 1950.

Coopman, T., *Vak- en Kunstwoorden. 1: Steenbakkerij*, Gent: Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, 1894.

De Decker, C. en Somers, W., *Honderd jaar socialistische beweging te Niel, 1896-1996*, Niel: Eeuwfeest VZW, 1996.

De Greef, P., 'Van klei tot baksteen: de hoofdlijnen van een productieproces', *Ons Heem*, 53, 3, 1999, p. 198-203.

De Meester, M., *Les industries céramiques en Belgique*, Brussel, 1907.

De Niel, P., *Kinderarbeid op de steenbakkerijen in de Rupelstreek*, Boom, 1990.

De Niel, P., *Gevormd, gedroogd en gebakken voor de eeuwigheid*, Boom: Ecomuseum & Archief van de Boomse Baksteen vzw, 2000.

De Niel, P., 'Oegstgeest, Niel en het NID-mysterie. Creativiteit en technische innovatie door Josson en Delangle, steenbakkers te Niel omstreeks 1850', *Het Wiel. Tijdschrift voor de geschiedenis van de Rupelstreek en Klein-Brabant*, 9-11, 1, 2001.

De Niel, P., *Onder de pannen zijn. Van tegula en imbrex, Boemscher teglen en Mechels Cromwerk tot Boomse pan*, Boom: Ecomuseum & Archief van de Boomse Baksteen vzw 2001.

De Niel, P., 'De Rupelstreek 1900-2000, een korte maar intense 'succes-story''. *Erfgoed van Industrie en Techniek*, 11 (13), 2002, p. 66-72.

De Niel, P., 'Kinderarbeid op de steenbakkerijen in de Rupelstreek, 'eene gymnastieke oefening'', *Erfgoed van Industrie en Techniek*, 11 (2), 2002, p. 34-39.

De Niel, P. Acht eeuwen 'steen' bakken langs de rechteroever van de Rupel', *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 120, 2016, p. 11-16.

De Niel, P. en Van Dyck, V., 'De rospotaardemolen: de aanzet tot de mechanisatie in de steenbakkerij', *Het Wiel*, 2/1, 1992, p. 25-37.

De Schepper, L., 'Boom. Proces der steenbakkers (1754-1762)', *Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore*, VIII, 1945, p. 85-109.

De Schepper, L., *Hemiksem. De Scheldeoever, nijverheid en lusthuizen, met talrijke bijzonderheden over de baksteennijverheid in de Rupelstreek*, Antwerpen, 1953.

De Somer, P., *Van klei tot baksteen*, Antwerpen, 1984.

De Vuyst, J., 'Het inferno van een steenbakkerij', *Ons Heem*, 53 (3), 1999, p. 194-197.

Neyens, J., *Rumst van Romeinse nederzetting tot nijverheidsgemeente*, Lier: Van In & Co, 1958

Oost, T., & Van de Voorde, E. (Reds.), *In vuur en vlam! : Omgaan met baksteenerfgoed in Vlaanderen*, Boom: Provincie Antwerpen, Departement Cultuur, 2009.

Oost, T., & Van Royen, H. J. L., *Vrouwen en kinderen eerst! Sociale aspecten van de baksteennijverheid in Vlaanderen*. Antwerpen: Provincieraad Antwerpen, 2012.

Proost, M., *Sociale toestanden in de steenbakkerijen te Boom en Niel, 1884-1902*, onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, 1970.

Rombaut, H. & De Niel, P., 'De steenbakkerijen Verstrepen omstreeks 1875. Arbeidsvoorwaarden en bedrijfsorganisatie in een traditionele onderneming aan de vooravond van de ontwikkeling van de Rupelstreek tot een verstedelijkt nijverheidsgewest', *Het Wiel*, 3/1-2, 1993, p. 5-29, 37—62; 5/1, 1995, p. 5-30; 6/1, 1996, p. 5-29.

Rombaut, H. & De Niel, P., 'De kleinijverheid in de Rupelstreek (13de-20ste eeuw): een kort overzicht van het steenmaken, dakpannen en plaveien', *Ons Heem*, 53 (3), 1999, p. 135-165.

Rombaut, H., De Niel, P. & Van Dyck, V., 'Nieuwe aspecten omtrent de baksteennijverheid in de Rupelstreek', *Het Wiel, tijdschrift voor de geschiedenis van de Rupelstreek en Klein-Brabant*, 3 (1), 1999.

Rypens, H., *De katholieke arbeidersbeweging in de Rupelstreek 1890-1940. Een confrontatie met socialisme en daensisme*, onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, 1985.

Van Herp, O., 'De ontwikkeling van het steenbedrijf in de Rupelstreek tot moderne steenfabrieken', *De Technische Gids*, 7, 1926, p. 297-320.

Van Royen, H. J. L. (ed.), *Baksteen te water! : Waterwegtransport voor de bouwsector: Verleden, heden en toekomst*, Boom: Provincie Antwerpen, Departement Cultuur, 2014.

Vereycken L., *Bijdrage tot de geschiedenis van de Socialistische Arbeidersbeweging in de Rupelstreek*, onuitgegeven licentiaatverhandeling, VUB, 1971.

Vinck, A. & Van de Velde, M., *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging te Boom*, Deel I-III, Boom: Centraal voor Socialistisch Cultuurbeleid Boom, 1978, 1979 en 1981.

Yseboodt, J., 'Steenbakkerijen te Steendorp en Rupelmonde. Alfabetische lijst der vakwoorden en uitdrukkingen gebruikt op de "steengelagen"', *Annalen van de Oudheidkundige kring van het Land van Waas*, 62/2, 1958, p. 229-258; 63/1, 1959, p. 23-60.

4. Verklarende woordenlijst

Deze verklarende woordenlijst werd opgemaakt aan de hand van Vancoppenolle (2002), den Teuling (2007) en de ‘handleiding archief’ van Archiefbank Vlaanderen (<https://archiefpunt.be/index.php/node/260>).

A. Archieven

Archief / archiefbestand

Het archief van een organisatie, vereniging, persoon of familie bestaat uit alle documenten (archiefstukken of - bescheiden) die de vereniging, de persoon, de familie of de organisatie heeft opgemaakt of ontvangen bij het uitvoeren van zijn/haar taken. De termen archief en archiefbestand worden als synoniem gebruikt. Een archief kan een verschillende leeftijd, vorm of drager hebben.

- Leeftijd: de ouderdom van de archiefstukken speelt geen rol en kan variëren van enkele eeuwen tot enkele minuten.
- Vorm: archiefstukken nemen diverse vormen aan, zoals nota's en verslagen, brieven, verslagboeken, rekeningen, affiches, een website, e-mailberichten...
- Drager: de informatie kan vastgelegd zijn op papier, cassette, harde schijf, geheugenstaafje enz.
- Opgemaakt en ontvangen: bv. nota's die in de schoot van een vereniging werden opgemaakt, behoren tot het archief van een vereniging; diezelfde nota kan zich ook in het archief van een persoon bevinden wanneer die persoon die nota uit hoofde van zijn/haar functie ontving. De brieven die ik ontvang, maken deel uit van mijn persoonlijk archief, niet van het archief van de instantie of persoon die de brief verstuurde. In hun archief kan zich vanzelfsprekend wel een kladje, doorslag of dubbel bevinden van de brief die ik ontving.
- Archiefstukken hoeven niet belangrijk, mooi of kostbaar te zijn. Ze ontleen hun waarde en betekenis aan het geheel, aan de context (wie heeft ze opgesteld, hoe evolueerden ze, hoe werden ze gebruikt, wie bewaarde ze enz.).

Archiefdocumenten, archiefstukken, archiefbescheiden

Dit zijn stukken die, wat hun vorm ook is, naar hun aard en inhoud bestemd zijn om te berusten onder de instelling, persoon of groep van personen die ze heeft ontvangen of opgemaakt uit

hoofde van zijn/haar activiteiten. Alle archiefstukken die door een archiefvormer werden ontvangen of opgemaakt, vormen samen het archief van die archiefvormer.

Archiefvormer

Een archiefvormer is een organisatie/instelling, persoon of familie die uit hoofde van zijn of haar activiteiten of ter vervulling van zijn of haar taken archiefdocumenten heeft ontvangen, opgemaakt of gebruikt. Een archief kan slechts één archiefvormer hebben. Archieven/archiefbestanden worden genoemd naar hun archiefvormer (bv. Archief van de fanfare Jonge Vreugd; Archief van Victor Horta).

Archieven van verschillende archiefvormers mogen niet met elkaar worden vermengd.

Bibliotheekmateriaal

Alle gepubliceerd materiaal (boeken, tijdschriften, brochures, gepubliceerde congres-, jaar- of andere verslagen) met een openbaar karakter, gericht op verspreiding, wordt in principe buiten het archief bewaard (mits enkele uitzonderingen, bv. sterk geannoteerde boeken) en op een andere wijze ontsloten en opgesteld.

Collectie of verzameling, documentatie

Een collectie is een geheel van documenten dat met een welbepaald doel door een persoon of instelling werd verzameld. De documenten zijn interessant, bruikbaar, mooi, kostbaar..., maar vloeien niet voort uit de taak of opdracht van de archiefvormer. Documentatie moet worden onderscheiden van archief en dient ook op een andere wijze te worden ontsloten (bv. thematisch of chronologisch). Bv. een collectie bidprentjes of een verzameling tijdschriften, een verzameling persknipsels. Collecties moeten als documentaire eenheid herkenbaar blijven. Zij dragen een thematische naam, niet de naam van de archiefvormer. Documentaire stukken mogen geenszins achteraf worden toegevoegd aan bundels die door de archiefvormer werden gecreëerd.

Dossier

Een dossier is een groep archiefstukken die ontvangen en opgemaakt werden bij de behandeling van één bepaalde zaak (bv. de organisatie van een studiedag of een tentoonstelling, de contacten met een bepaalde kunstenaar, de juridische procedure tegen een bezoeker die vandalisme pleegde in het museum, de documenten die betrekking hebben op een overlegvergadering).

Inventaris

Systematische ingedeelde toegang op een archief of in de tijd begrensd deel ervan, uitgaande van de ordening toegepast door de archiefvormer, voorzien van een inleiding die tenminste omvat een overzicht van de geschiedenis van de archiefvormer over de periode dat er archiefbescheiden aanwezig zijn, van taken en competentie in relatie tot andere archiefvormers, van de archiefvorming, van de ordening, van de archiefbewerkingen en van de omvang.

Omslag

Beperkt aantal stukken bijeengebracht in een erom heen gevouwen vel papier.

Pak

Omvangrijk aantal stukken bijeengebracht in een erom heen gevouwen vel papier of karton.

Plaatsingslijst

Een plaatsingslijst geeft een overzicht van de archiefbestanddelen van een archief in de volgorde waarin ze opgeborgen zijn in het archiefdepot.

Serie / reeks

Archiefbestanddeel bestaande uit formeel gelijksoortige archiefbescheiden. De gelijksoortigheid kan zijn die naar functie, ontwikkelingsstadium of redactionele vorm.

Toegang

De meest ruime term om enige beschrijving of referentiehulpmiddel aan te duiden, vervaardigd of ontvangen door een archiefdienst bij het inrichten van het administratieve of intellectuele beheer van archiefmateriaal.

B. Bedrijfsarchieven

1. Algemene stukken

Brievenboek

Deel waarin minuten van brieven worden ingeschreven.

Zie ook Kopieboek.

Jaarverslag

Verslag door een bestuursorgaan of functionaris ter verantwoording van beleid en handelingen van een afgelopen boek-, dienst- of kalenderjaar.

Kopieboek

- a. Deel waarin afschriften van uitgaande brieven worden ingeschreven.
- b. Band die door een pers op doorschijnend papier afgevloeide of met carbon-papier doorgedrukte afdrukken van uitgaande brieven bevat.

Zie ook Brievenboek.

Notulen

Officieel verslag van een vergadering.

Statuten

Document dat de doelstelling en de inrichting van een organisatie bevat.

2. Boekhouding

Balans

Balansen vormen het sluitstuk van de boekhouding. De balans geeft een overzicht van de waarde van enerzijds alle bezittingen, de activa, van een bedrijf en anderzijds alle middelen die nodig waren om die bezittingen te financieren, de passiva. De wet van 18 mei 1973 legde het redigeren van een jaarlijkse balans en een winst- en verliesrekening op aan alle N.V.'s en commanditaire vennootschappen.

Dagboek / journaal

In zowel het enkel als het dubbel boekhouden wordt in het dagboek of journaal iedere transactie, koop of verkoop, ontvangst en uitgave, schuldvordering en schuld per dag genoteerd. Naarmate het bedrijf complexer wordt, is de splitsing van het journaal aangewezen. Alle afsplitsingen van het dagboek heten hulp(dag)boek. De meest voorkomende hulpboeken zijn: inkoopboek, verkoopboek, kasboek, bankboek en een register, ook wel klein-memoriaal genoemd, waarin alles wat men niet in andere hulpboeken kwijt kan, wordt opgeschreven.

Grootboek

Een grootboek is een register, waarin inkomsten en uitgaven per post van de begroting worden geboekt.

Hulp(dag)boek

Zie Dagboek / journaal.

Inventarisboek

In een inventarisboek wordt jaarlijks de inventaris van de bezittingen, vorderingen, schulden en verplichtingen van welke aard ook, overgeschreven. Het inventarisboek is dus geen loutere opname van de volledige goederenvoorraad van een bedrijf, maar wel een jaarlijkse waardering.

Jaarrekening

Rekening van een bestuursorgaan of functionaris over een afgelopen boek-, dienst- of kalenderjaar.

Offerte

Brief die een nauwkeurige omschrijving en prijsopgave bevat van te leveren goederen, diensten of werkzaamheden.

Rekening

Staat waarin een bestuursorgaan of functionaris verantwoording aflegt van zijn financiële handelingen over een bepaalde periode. Zie ook Jaarrekening.

5. Adressenlijst

Ecomuseum en Archief van de Boomse Baksteen vzw

Adres: Noeveren 57, 2850 Boom
Telefoon: 03 888 15 58
E-mail: info@emabb.be
Website: www.emabb.be
Raadpleging: Op afspraak

Contact: Luc Verbeeck (voorzitter)
Telefoon: 0475 47 39 83
E-mail: voorzitter@emabb.be

Geschiedkundige Kring Ten Boome vzw

Adres: Hoogstraat 28, 2850 Boom
Telefoon: 0486 31 67 92
E-mail: info@tenboome.be
Website: www.tenboome.be
Raadpleging: Op afspraak
Contact: Marc Verlinden (voorzitter)

Oudheidkundige Kring Museum Rupelklei

Adres: Uitbreidingsstraat 33, 2840 Rumst
Website: www.museum-rupelklei.be
Raadpleging: Op afspraak

Contact: Edmond Lambrechts (voorzitter)
Telefoon: 0472 83 38 01
E-mail: edmond.lambrechts@telenet.be

Rijksarchief te Antwerpen-Beveren

Adres: Kruibekesteenweg 39/1, 9120 Beveren
Website: www.arch.be
Telefoon: 03 750 29 77 / 03 236 73 00
E-mail: rijks.archief-beveren@arch.be
Raadpleging: Openingstijden vermeld op website

Studiecentrum voor Onderneming en Beurs

Adres: Universiteit Antwerpen, Stadscampus, Prinsstraat 13, 2000 Antwerpen

Website: www.scob.be

Raadpleging: Op afspraak

Contact 1: Helma De Smedt

Telefoon: 0473 42 27 72

E-mail: helma.desmedt@uantwerpen.be

Contact 2: Jan Annaert (voorzitter)

Telefoon: 03 265 41 63

E-mail: jan.annaert@uantwerpen.be

6. Literatuurlijst

- Art, J. & Vanhaute, E. (Reds.) (2003). *Inleiding tot de lokale geschiedenis van de 19^e en 20^e eeuw*. Stichting Mens en Cultuur.
- Bracke, N. (2000). *Bronnen voor de industriële geschiedenis. Gids voor Oost-Vlaanderen (1750-1945)*. Academia Press.
- Bracke, N. & Greefs, H. (2002). Puzzelen met bronnen. Een selectie van bronnen buiten het bedrijfsarchief voor de ondernemersgeschiedenis (19de eeuw). *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 33(3-4), 357-398.
- Carrein, K. & Vancoppenolle, C. (2003). Industrie en bedrijf. In J. Art & E. Vanhaute (Reds.). *Inleiding tot de lokale geschiedenis van de 19^e en 20^e eeuw* (pp. 309-380). Stichting Mens en Cultuur.
- Coopman, T. (1894). *Vak- en Kunstwoorden: Vol. 1. Steenbakkerij*. Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde.
- David, J. & De Niel, P. (2009). *De steen-, pannen- en tegelbakker: een veldmap*. Provincie Antwerpen.
- De Greef, P. (1999). Van klei tot baksteen: De hoofdlijnen van een productieproces. *Ons Heem*, 53(3), 198-203.
- De Niel, P. (2012). Verhuringen van het werkvolk: Arbeidsvoorwaarden op Verstrepens steen- en pannenbakkerijen in de tweede helft van de negentiende eeuw. In T. Oost en H.J.L. Van Royen (Reds.). *Vrouwen en kinderen eerst! Sociale aspecten van de baksteennijverheid in Vlaanderen: Bijdragen van het tweede Baksteencongres, gehouden op 21 en 22 oktober 2011 in Congrescentrum De Pitte, Provinciaal Recreatiedomein De Schorre, Boom* (pp. 13-35). Provincie Antwerpen, Departement Cultuur.
- De Niel, P. (2016). Acht eeuwen 'steen' bakken langs de rechteroever van de Rupel. *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*. 120, 11-16.

- Den Teuling, A. J. M. (2007). *Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen* (2de druk).
Stichting Archiefpublicaties.
- Fenners, M. (2020). *Bouwstenen voor de geschiedenis van de steenbakkerijen van de Rupelstreek. De ontsluiting van twee bedrijfsarchieven en een archiefgids* [Ongepubliceerde masterproef].
Vrije Universiteit Brussel, KU Leuven, Universiteit Gent en Universiteit Antwerpen
- Rombaut, H., & De Niel, P. (1999). Wegwijs in de literatuur over baksteen. *Ons Heem*, 53(3), 204–206.
- Van Den Eeckhout & G. Vanthemsche (Reds.) (2002). *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19e-21e eeuw* (2de druk). Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.
- Van Den Eeckhout, P. (2002). Verder kijken dan het bedrijfsarchief: Aanvullende bronnen op papier. In C. Vancoppenolle (Red.), *Een succesvolle onderneming. Handleiding voor het schrijven van een bedrijfsgeschiedenis* (pp. 113–146). Algemeen Rijksarchief.
- Vancoppenolle, C. (Red.) (2002). *Een succesvolle onderneming. Handleiding voor het schrijven van een bedrijfsgeschiedenis*. Algemeen Rijksarchief.
- Vancoppenolle, C., Derwael, J., & Luyten, D. (2009). De ondernemingen. In P. Van Den Eeckhout & G. Vanthemsche (Red.). *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19e-20e eeuw* (2de druk, pp. 827–860). Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.
- Yseboodt, J. (1958-1959). Steenbakkerijen te Steendorp en Rupelmonde. Alfabetische lijst der vakwoorden en uitdrukkingen gebruikt op de “steengelagen. *Annalen van de Oudheidkundige kring van het Land van Waas*, 62(2), 1958, 229-258; 63(1), 1959, 23-60.